

Dariusz Górecki

UWAGI O PRAWIE WYBORCZYM LITWY ŚRODKOWEJ

Proces kształtowania się polskiego prawa konstytucyjnego po pierwszej wojnie światowej był już poruszany w literaturze. Mimo to dostrzegam potrzebę uwypuklenia pewnych zjawisk. Uważam bowiem, że poza głównym nurtem zainteresowań historyków pozostały normy prawa państwowego, wprawdzie pisane w języku polskim, lecz nie przez wszystkich przedstawicieli tej dyscypliny zaliczane formalnie w skład polskiego systemu prawa. Przykładem tego są normy tworu quasi-państwowego, jakim była Litwa Środkowa<sup>1</sup>. Dyskusyjny charakter tego organizmu zachęca do bliższego zapoznania się z normami regulującymi podstawy jego ustroju politycznego. Upływ czasu, jaki nastąpił, sprzyja przeanalizowaniu, bez zbędnych emocji, oddziaływania na jego kształt polskiego prawa państwowego, zwłaszcza wyborczego. Akty prawa wyborczego Litwy Środkowej tworzone były w niezbyt odległym okresie po ich uchwaleniu w Polsce (dwa lata). Mając dodatkowo na uwadze pośpiech w ich tworzeniu (pierwsza ordynacja wyborcza została ogłoszona w półtora miesiąca po proklamowaniu Litwy Środkowej), jak i to, że były pisane w języku polskim, można było spodziewać się analogii w rozwiązaniach poszczególnych kwestii. Jednocześnie musiały wystąpić pewne problemy wymagające innego podejścia, dla których należało szukać innych, oryginalnych rozwiązań. Przedmiotem zainteresowania autora są normy prawa wyborczego Litwy Środkowej, zwłaszcza ordynacje wyborcze do Sejmu Wileńskiego z 26 XI 1920 r. i 1 XII 1921 r. Tego rodzaju badania o charakterze przyczynkarskim uzupełniają naszą wiedzę o odradzaniu się państwowości polskiej po pierwszej wojnie światowej.

Państwo polskie odradzało się w drodze zjednoczenia trzech byłych zaborów. Różne były jednak formy przyłączania się poszczególnych ziem do młodej państwowości i różne sposoby ustalania granic państwowych.

<sup>1</sup> W. Komarnicki, *Polskie prawo polityczne*, Warszawa 1922, s. 127.

Najdłużej nie rozwiązany był problem przynależności państwowej Wileńszczyzny. Po zakończeniu niemieckiej okupacji obszar ten dwukrotnie znajdował się w rękach polskich i dwukrotnie w rękach radzieckich. Następnie Rosja Radziecka przekazała Wileńszczyznę Litwie, co było następstwem podpisania przez nie 12 VII 1920 r. w Moskwie traktatu pokojowego. Nazwa tej umowy jest mylna, ponieważ między tymi państwami nie było wojny. Wkrótce przebieg wojny polsko-radzieckiej uległ radykalnej zmianie, a prowadzone w Suwałkach rokowania polsko-litewskie doprowadziły do podpisania 7 X 1920 r. porozumienia ustalającego linię demarkacyjną. Umowa ta miała wejść w życie trzy dni później, a jej art. 1 pkt a) stanowił, iż ustalona linia demarkacyjna „nie przesądza w niczym terytorialnych praw żadnej z umawiających się stron<sup>2</sup>. Układ suwalski różnie był oceniany przez zainteresowane strony. Mimo, iż Wilno pozostawione było po stronie litewskiej, historycy litewscy uważają ją za korzystniejszą dla Polski<sup>3</sup>. Jednak z uwagi na ówczesny skład narodowościowy Wileńszczyzny nie było to takie pewne<sup>4</sup>. Rząd litewski zarejestrował umowę suwalską w Sekretariacie Ligi Narodów, a także wystąpił do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z wnioskiem o ustalenie naruszenia go przez Polskę. Ze względu na odmowę rządu polskiego Trybunał tą sprawą się nie zajmował. Stosunek strony polskiej do tego porozumienia był całkiem odmienny — podkreślano jego tymczasowość oraz lokalny, wojskowy charakter<sup>5</sup>.

<sup>2</sup> W. Komarnicki, *Odbudowa państwowości polskiej na ziemiach wschodnich*, Wilno 1929, s. 34.

<sup>3</sup> *Istorija Litowskoj SSR*, Institut Akademii Nauk Litowskiej SSR, Wilno 1978, s. 344.

<sup>4</sup> Według spisu ludności przeprowadzonego w 1919 r. obszar okręgu Wilno zamieszkiwało zaledwie 6,9% Litwinów wobec 53,6% Polaków, 21,4% Białorusinów, 8,1% Żydów, 2,3% ludności „tutejszej” (nie umiejącej wskazać swej przynależności narodowej) oraz 7,7% przedstawicieli innych narodowości (przede wszystkim rosyjskiej); E. Romer, *Spis ludności na terenach administrowanych przez Zarząd Cywilny Ziem Wschodnich (grudzień 1919)*, Lwów-Warszawa 1920, s. 31. Dane o ówczesnym składzie narodowościowym zawierają także prace np.: E. Maliszewski, *Polacy i polskość na Litwie i Rusi*, Warszawa 1914; M. Świechowski, *Żywioł polski na ziemiach litewskich*, Zakopane 1917; L. Wasilewski, *Sprawa kresów i mniejszości narodowych w Polsce*, Warszawa 1925; P. Łossowski, *Stosunki polsko-litewskie w latach 1918—1920*, Warszawa 1966; D. Górecki, *Powstawanie władz naczelnych w odradzającej się Polsce (1914—1919)*, „Acta Universitatis Lodziensis” 1983, Folia iuridica, nr 13; W. Wielhorski, *Byt ludności polskiej w państwie litewskim. W świetle dochodzeń jej praw przed Ligą Narodów*, Wilno 1925; W. Studnicki, *Współczesne państwo litewskie i stosunek jego do Polaków*, Warszawa-Kraków-Lublin-Lódź-Poznań-Wilno 1922; J. Różycki, *Polacy na Litwie*, Warszawa 1929; H. Wisner, *Wojna nie wojna*, Warszawa 1978.

<sup>5</sup> Komarnicki, *Odbudowa państwowości...*, s. 34; W. Wielhorski, *Pol-ska a Litwa*, Londyn 1947, s. 348 i 349; J. Makowski, *Kwestia litewska. Studium prawne*, Warszawa 1929, s. 20.



Umowa suwalska nigdy nie weszła w życie, gdyż 8 X 1920 r. gen. Lucjan Żeligowski, stojący na czele dywizji litewsko-białoruskiej, wypowiedział posłuszeństwo władzom wojskowym i ruszył na Wilno (obchodząc jednak linię demarkacyjną). Już następnego dnia zajął je bez większego oporu i proklamował utworzenie nowego państwa — Litwy Środkowej. W piśmie skierowanym do Dowództwa Armii Żeligowski wyjaśnił, że wobec zawarcia umowy suwalskiej on i jego żołnierze, rekrutujący się głównie spośród mieszkańców ziemi wileńskiej, postanowili zbrojnie wystąpić w obronie swej ojczyzny. Jednocześnie zgłosił swe zwolnienie ze służby w Wojsku Polskim. W rzeczywistości autorem takiego właśnie rozwiązania był Józef Piłsudski<sup>6</sup>. Bezpośrednio po wkroczeniu do Wilna Żeligowski powiadomił o utworzeniu Litwy Środkowej Polskę, Litwę, (której zaproponował rozstrzygnięcie spornych kwestii na drodze plebiscytu), mocarstwa Ententy i Ligę Narodów.

Dekretem z 12 X 1920 r. Żeligowski ogłosił, iż obejmuje władzę zwierzchnią jako Naczelnny Dowódca Litwy Środkowej, określił terytorium tego tworu (wyznaczone granicami ustalonymi w traktacie litewsko-radzieckim z 12 VII 1920 r. i linią demarkacyjną polsko-litewską z czerwca 1920 r.) oraz ustalił godło i flagę Litwy Środkowej<sup>7</sup>. Godłem była tarcza z Orłem i Pogonią, a flagą państwową — flaga czerwona z Orłem i Pogonią. Utworzył też organ quasi-rządowy — Tymczasową Komisję Rządzącą, która 25 X 1920 r. zaproponowała władzom kowieńskim zaprzestanie walk pod warunkiem wycofania się wojsk litewskich na linię demarkacyjną z czerwca 1920 r., (do której zresztą nie było zbyt daleko), co jednak nie zostało przyjęte. Ostatecznie przy bezpośrednim udziale Komisji Kontrolnej Ligi Narodów podpisano w Kownie 29 XI 1920 r. umowę o zawieszeniu broni między Litwą a Litwą Środkową. Umowa zawierała gwarancje ze strony polskiej, że Żeligowski dotrzyma warunków rozejmu (rokowania toczyły się w towarzystwie delegata rządu polskiego Michała Kossakowskiego). Na mocy tej umowy działania wojenne ustały 30 XI 1920 r. o północy, nastąpiła wymiana jeńców, a Komisja Kontrolna ustaliła między obiema armiami pas neutralny o szerokości 10 km<sup>8</sup>. Układ ten zastąpił więc umowę suwalską i został zarejestrowany w Sekretariacie Ligi Narodów.

<sup>6</sup> J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*, t. VI, Warszawa 1937, s. 124; W. Chocianowicz, *Historia dywizji litewsko-białoruskiej w świetle listów Józefa Piłsudskiego*, „Niepodległość”, t. VII, Londyn-New York 1962, s. 212; L. Żeligowski, *Notatki z roku 1920 (z papierów pośmiertnych)*, „Niepodległość”, t. III, Londyn 1951, s. 164—166.

<sup>7</sup> „Dziennik Urzędowy Tymczasowej Komisji Rządzącej. Litwa Środkowa” 1920, nr 1, (dalej: DU TKR LŚ).

<sup>8</sup> *Istorija Litowskoj SSR...*, s. 344; Łossowski, *op. cit.*, s. 363.

Zajęcie Wilna przez Żeligowskiego było faktem, który musiał zrodzić określone skutki dla przyszłości tej ziemi. Teoretycznie rzecz biorąc mogły wystąpić następujące możliwości: aneksja, plebiscyt, arbitraż międzynarodowy, inna, do tej pory nie występująca na ziemiach polskich forma samookreślenia (wybory do sejmiku lokalnego).

Przyłączenie do Polski jesienią 1920 r. Wileńszczyzny w rzeczywistości nie było możliwe. Wprawdzie układ sił był dla Polski korzystny, jednak jej pozycja nie była tak mocna jak na początku roku 1920. W przypadku takiego rozwiązania Polska nie mogłaby liczyć na poparcie Ligi Narodów ani żadnego z państw. Przeciwnie, takie rozwiązanie mogło pociągnąć za sobą zdecydowane wystąpienie przeciwko Polsce niektórych państw, np. Wielkiej Brytanii, która kraje nadbałtyckie pragnęła widzieć jako sferę swych wpływów. Nie wiadomo też jak zareagowałyby na to Niemcy. Przyłączenie nie mogło też satysfakcjonować kół rządzących w Polsce, a przede wszystkim Piłsudskiego. Mówił o tym 30 IX 1921 r. w Sejmie minister spraw zagranicznych Konstanty Skirmunt odpowiadając na interpelację zgłoszoną w sprawie Wileńszczyzny: „o aneksji jakiegokolwiek ziemi, która nie jest polską i do Polski należeć nie chce, u nas mowy być nie może, ale ziemia wileńska musi się wypowiedzieć co do swojej przyszłości, musi sama objawić swą wolę”<sup>9</sup>. Lansowanej przez obóz narodo-demokratyczny koncepcji inkorporacyjnej przeciwstawiał Naczelnik Państwa ideę państwa federacyjnego. Dlatego popierał koncepcję niezależnej Litwy Środkowej i miał nadzieję, że Wilno prędzej dojdzie do porozumienia z Kownem niż Warszawa<sup>10</sup>. Jak wynika ze wspomnień Żeligowskiego poglądy jego na rozwiązanie kwestii wileńskiej były takie same, jak Piłsudskiego<sup>11</sup>. Był on zresztą w tym zakresie wykonawcą woli marszałka — dlatego nie ogłosił przyłączenia ziemi wileńskiej do Polski, lecz postanowił odwołać się w tej sprawie do woli jej mieszkańców.

Ponieważ sporne terytorium w większości zamieszkałe było przez ludność polską, dlatego rozwiązanie plebiscytowe lansowane było przez tę stronę. Pełniło ono także rodzaj szantażu wobec Litwinów i miało skłonić ich do przyjęcia programu federacyjnego. Z postulatem przeprowadzenia plebiscytu Żeligowski wystąpił do władz kowieńskich bezpośrednio po zajęciu Wilna. Pomysł plebiscytu podjęła także Rada Ligi Narodów, która uchwałą z 29 X 1920 r. postanowiła rozstrzygnąć w tym trybie o przynależności państwowej spornych terytoriów. Polska natychmiast zaakceptowała takie rozwiązanie. Odmienne oczywiście stanowisko re-

<sup>9</sup> „Monitor Polski” 1921, nr 223.

<sup>10</sup> T. Katelbach, *Rola Piłsudskiego w sprawie polsko-litewskiej*, „Niepodległość”, t. I, Londyn 1948, s. 109.

<sup>11</sup> Żeligowski, *op. cit.*, s. 164–166.

prezentowała Litwa kowieńska. Obawiając się wyników plebiscytu zaproponowała Polsce rozstrzygnięcie sporu w toku bezpośrednich rozmów. Pertraktacje prowadzono w Warszawie w okresie od 13 XII 1920 r. do 4 I roku następnego. Ponieważ nie dały one żadnego rezultatu Rada Ligi Narodów w dniu 3 III 1921 r. zrezygnowała z przeprowadzenia plebiscytu. W tym czasie w Litwie Środkowej przesunięto datę wyborów do sejmiku lokalnego. Decyzja taka oznaczała przyznanie rozwiązaniu plebiscytowemu pierwszeństwa w rozstrzygnięciu spornej kwestii.

Kolejną możliwością rozwiązania problemu przynależności państwowej Wileńszczyzny było powierzenie sporu do rozstrzygnięcia arbitrażowi międzynarodowemu i podporządkowanie się jego decyzji. Rozwiązanie takie niosło z sobą pewne ryzyko, mianowicie: jak postąpić, gdyby rozstrzygnięcie okazało się niekorzystne? Polska miała już bolesne doświadczenia w podobnych sprawach. Przykładem tego mogła być decyzja Konferencji Ambasadorów w sprawie podziału Księstwa Cieszyńskiego, Orawy i Spiszu. Nie oznacza to jednak, że Polska nie godziła się na pewne propozycje Ligi Narodów. W dniu 20 IV 1921 r. rozpoczęły się w Brukseli rozmowy polsko-litewskie prowadzone pod przewodnictwem Paula Hymansa, niestety bez rezultatu. Wobec tego Hymans zaproponował, aby Litwa składała się z dwóch kantonów: kowieńskiego (czyli litewskiego) i wileńskiego (czyli polskiego), w których języki: litewski i polski byłyby równoprawne. Tak zbudowane państwo litewskie byłoby sfederowane z Polską. Projekt ten 28 VI zatwierdziła Rada Ligi Narodów, a 15 VII rząd polski wyraził nań zgodę. Natomiast Litwini obwarowali zgodę na ten plan tak istotnymi warunkami, że w praktyce oznaczało to jego odrzucenie. W tej sytuacji 3 IX Hymans wystąpił z nowym planem, znacznie korzystniejszym dla Litwy. Przewidywał on utworzenie jedynie wileńskiego okręgu autonomicznego oraz konwencję militarną i handlową między Polską a Litwą. W dniu 19 IX rząd polski oświadczył, że nie jest tym planem zainteresowany, a 30 IX, na wniosek komisji spraw zagranicznych, Sejm Ustawodawczy jednomyślnie uchwalił następującą rezolucję: „Sejm potwierdza wielokrotne swe uchwały, że decyzja o przynależności państwowej ziemi wileńskiej musi się opierać na woli ludności miejscowej. Zgodnie z tym sejm wzywa Rząd, aby zwrócił uwagę właściwych czynników międzynarodowych, że Rzeczpospolita Polska nie może zawierać, ani przyjmować żadnego układu, któryby dysponował ziemią wileńską, bez uprzedniej zgody jej ludności”<sup>12</sup>. Natomiast stanowisko litewskie wobec nowej propozycji Hymansa nie było jednolite: początkowo rząd ją zaakceptował, natomiast później sejm ją odrzucił<sup>13</sup>. Ostatecznie

<sup>12</sup> „Monitor Polski” 1921, nr 223.

<sup>13</sup> J. Ochmański, *Historia Litwy*, Wrocław 1967, s. 262; L. Wasilewski, *Litwa i Białoruś*, Warszawa-Kraków 1925, s. 226.

Rada Ligi Narodów podjęła 13 I 1922 r. uchwałę o zakończeniu procedury Ligi Narodów w sporze polsko-litewskim.

Skoro zawiodły rokowania o przeprowadzenie plebiscytu, jak również inicjatywy Ligi Narodów, należało sięgnąć po inne, do tej pory jeszcze przez Polskę nie wykorzystywane, możliwości rozwiązania sporu odwołując się do woli mieszkańców ziemi wileńskiej, wyrażonej przez posłów do wybranego w tym celu sejmiku miejscowego.

W dniu 9 X 1920 r. Żeligowski wydał odezwę „Do ludności Litwy Środkowej”, w której powiadamiał społeczeństwo Wileńszczyzny o utworzeniu Tymczasowej Komisji Rządzącej „na obszarze nieprawnie przez bolszewików rządowi kowieńskiemu przyznanych”, powoływał się na odezwę Naczelnego Wodza z 22 IV 1919 r. „Do mieszkańców byłego W. Ks. Litewskiego” przyznającą im prawo decydowania o swym losie, zapowiadał zwołanie przedstawicieli kraju w Wilnie, aby objawili swą „niczym nieskrępowaną wolą” o przyszłości tego terytorium, jego stosunku do Polski i Litwy<sup>14</sup>. Ponadto odezwa ogłaszała równość obywateli wobec prawa bez względu na przynależność narodowościową i wyznaniową. Wynika z tego, że władze Litwy Środkowej nie zamierzały czekać bezczynnie ani na wynik pertraktacji w sprawie plebiscytu, ani na ewentualne inicjatywy Ligi Narodów.

Dokładniej Żeligowski sprecyzował swój program na inauguracyjnym posiedzeniu Tymczasowej Komisji Rządzącej: „ostatecznym celem moim jest zwołanie sejmiku ustawodawczego w Wilnie, sejmiku opartego o demokratyczne, pięcioprzymiotnikowe prawo wyborcze, sejmiku któryby się wypowiedział co do dalszych losów kraju. Jeśli sejmik wypowie się za naszymi wrogami, skłonimy głowę przed jego wolą, lecz jeśli jego decyzja wypadnie inaczej, wówczas wszystkie nasze wysiłki, nasze zwycięstwa orężne, nasze prawa przyrodzone i historyczne będą uświęcone najwyższą sankcją moralną jaką mają oświecone społeczeństwa — wolą ludu. Przed nią muszą ustąpić i nasi współzawodnicy z Kowna i nasi »przyjaciele« z Londynu [...]. Zorganizować kraj, przeprowadzić wybory i zwołać sejm — oto najważniejsze zadania, które stawiam przed Wami, Panowie, gdy osiągniecie ten cel — zwyciężymy”<sup>15</sup>.

Prace nad zwołaniem sejmiku prowadzone były w szybkim tempie. Dekretem nr 11 z 1 XI 1920 r. w przedmiocie wyborów do Sejmu w Wilnie Żeligowski zarządził wybory na 9 I 1921 r. i polecił Tymczasowej Komisji Rządzącej opracowanie ordynacji wyborczej tak, aby mogła być ogłoszona najpóźniej 28 listopada<sup>16</sup>. Termin ten został dotrzymany. Właś-

<sup>14</sup> DU TKR LS, 1920, nr 1.

<sup>15</sup> Archiwum Akt Nowych, Akta gen. L. Żeligowskiego, Akta polityczne, sygn. 16, s. 35, (AAN).

<sup>16</sup> DU TKR LS, 1920, nr 1.

nie w tym dniu ukazał się dekret nr 21 z 26 listopada o ordynacji wyborczej do Sejmu Litwy Środkowej<sup>17</sup>.

Ordynacja wykazywała bardzo daleko idące podobieństwa do polskiej ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z 28 XI 1918 r. Systematyka obu ordynacji jest taka sama — rozdziały mają te same tytuły (jedynie rozdział IV nie miał tytułu, ale jego podrozdziały miały podobne tytuły do analogicznych w polskiej ordynacji). Ordynacja wyborcza Litwy Środkowej posiadała o jeden rozdział więcej: „Postanowienia karne za przeciwdziałanie wyborom”. Zdecydowana większość artykułów miała brzmienie identyczne lub bardzo podobne do ordynacji polskiej. Różnice występowały głównie w odniesieniu do pewnych wymaganych terminów. Najistotniejsze różnice występowały w rozdziale pierwszym.

Czynne prawo wyborcze przysługiwało każdemu mieszkańcowi Litwy Środkowej, który ukończył lat 18 i odpowiadał jednemu z następujących warunków: 1) urodził się na terenie Litwy Środkowej, 2) posiadał na tym terenie nieruchomość, 3) był zapisany do wykazów lub ksiąg miejscowej ludności (gminnych, wiejskich lub b. stanowych), 4) pracował w instytucji państwowej lub samorządowej Litwy Środkowej, 5) mieszkał w kraju przynajmniej od dnia 1 I 1919 r.

Żony wyborców korzystały z prawa wyborczego nawet jeśli nie spełniały żadnego z warunków (art 1). Praw wyborczych nie posiadały osoby sądownie pozbawione praw obywatelskich oraz osoby ubezwłasnowolnione. Ponadto czynnego prawa wyborczego nie mieli funkcjonariusze policji, o ile pełnili służbę zewnętrzną oraz wojskowi wszystkich stopni. Bierne prawo wyborcze przysługiwało wszystkim uprawnionym do głosowania oraz wojskowym i policjantom.

Zgłoszenie kandydata powinno być podpisane przez co najmniej 50 wyborców. Norma przedstawicielstwa zakładała wybór 1 posła na 10 000 mieszkańców. Ordynacja polska przewidywała wybór 1 posła na 50 000 mieszkańców. W tym wypadku odstępstwo od pierwotnego podyktowane było znaczną różnicą obszaru i liczbą zamieszkującej go ludności. Dla przeprowadzenia wyborów ordynacja przewidywała powołanie następujących organów: Główny Komisarz Wyborczy, okręgowi komisarze wyborczy, okręgowe komisje wyborcze i obwodowe komisje wyborcze (art. 14). W Polsce dla każdego okręgu wyborczego tworzone głąwną komisję wyborczą, a dla obwodu — miejscową komisję wyborczą, natomiast nadzór nad czynnościami komisji w okręgach sprawowali komisarze wyborczy, bezpośrednio kontrolowani przez generalnego komisarza wyborczego. Kompetencje Sądu Najwyższego w razie złożenia protestu przeciwko wyborowi ordynacja Litwy Środkowej powierzyła Sądowi Apelacyjnemu w Wilnie,

<sup>17</sup> Tamże, 1920, nr 4.



który zobowiązany był rozstrzygnąć o ważności zaprotestowanych wyborów w ciągu 6 tygodni od dnia wyborów (art. 82). Było to bardzo istotne skrócenie terminu, gdyż polska ordynacja przewidywała na to 6 miesięcy (art. 90). Za przeciwdziałanie wyborom przewidywane były kary więzienia od 6 miesięcy do 6 lat (art. 94—100).

Do ordynacji wyborczej załączono 6 dodatków, z których dwa (nr 3 i 6) opracowano po raz pierwszy, tzn. nie zapożyczono ich z polskiej ordynacji. Najistotniejsze znaczenie miał dodatek nr 1 zawierający spis okręgów wyborczych i ilości przypadających na nie mandatów. Przewidywano utworzenie dwunastu okręgów wyborczych, które przedstawiam w zest. 1.

Zestawienie 1

| numer okręgu<br>wyborczego | liczba<br>mandatów | siedziba okręgowej<br>komisji wyborczej |
|----------------------------|--------------------|-----------------------------------------|
| 1                          | 9                  | Brasław                                 |
| 2                          | 8                  | Święciany                               |
| 3                          | 6                  | Kobylnik                                |
| 4                          | 9                  | Oszmiana                                |
| 5                          | 8                  | Traby                                   |
| 6                          | 6                  | Szyrwinty                               |
| 7                          | 5                  | Wilno (powiat)                          |
| 8                          | 7                  | Turgiele                                |
| 9                          | 13                 | Wilno (miasto)                          |
| 10                         | 9                  | Troki                                   |
| 11                         | 12                 | Lida                                    |
| 12                         | 11                 | Szczuczyn                               |

Rozporządzeniem nr 23 z 14 XII 1920 r. Tymczasowa Komisja Rządząca zarządziła rozpoczęcie postępowania wyborczego na dzień 17 grudnia w okręgach wyborczych nr 2, 3, 4, 7, 8, 9 i 10. Jednocześnie zapowiadano, że o rozpoczęciu postępowania wyborczego w pozostałych okręgach, tj. nr 1, 5, 6, 11 i 12 zadecyduje osobne rozporządzenie<sup>18</sup>. Przedstawiony podział mandatów pomiędzy okręgi nie był ostateczny — 5 I 1921 r. wydane zostały dwa dekrety: nr 51 i 52, które dokonały zmian w tym przedmiocie. Wobec przyłączenia 2 gmin z okręgu wyborczego nr 2 do okręgu nr 6 liczba mandatów uległa zmianie — w okręgu nr 2 jeden mandat odjęto, a w okręgu nr 6 jeden mandat dodano. Oprócz tego z części okręgu nr 10 utworzono nowy okręg wyborczy nr 13. W wyniku tej zmiany na okręg nr 10 przypadać miało 4, a na okręg nr 13 — 5 mandatów. Jednocześnie dekretem nr 52 odroczono wybory do Sejmu Litwy Środkowej w okręgach nr 2, 3, 4, 7, 8, 9 i 10 z 9 stycznia na

<sup>18</sup> Tamże, 1920, nr 9.

dzień 6 II<sup>19</sup>. Nie było to jednak ostateczne ustalenie daty wyborów. Kolejne przesunięcie terminu, tym razem na 20 II 1921 r. nastąpiło na podstawie dekretu nr 72 z 18 I 1921 r.<sup>20</sup> Tymczasem następne posunięcie dotyczące postępowania wyborczego (tzn. dekret nr 84 z 1 II 1921 r.) było dość zaskakujące. Treść tego dekretu była następująca: „Przychylając się do życzenia Rządu Rzeczypospolitej Polskiej, wyrażonego w piśmie do mnie 149 B.S.L. z dnia 31 stycznia r. b., i uwzględniając argumenty, w niem przytoczone, zarządzam, co następuje: Wykonanie rozporządzenia Nr 23 z dnia 14 grudnia 1920 r. [dotyczyło ono rozpoczęcia postępowania wyborczego — uzup. D.G.] zawiesza się na czas na razie nieokreślony”<sup>21</sup>. Decyzje przesuwające terminy wyborów na Litwie Środkowej i w końcu zawieszające postępowanie wyborcze spowodowane były troską o wynik pertraktacji polsko-litewskich prowadzonych w sprawie plebiscytu oraz o ostateczną decyzję Rady Ligi Narodów co do sposobu rozwiązania sporu<sup>22</sup>. W Warszawie obawiano się podjęcia przez Sejm Wileński wiążących decyzji. Społeczeństwo Wileńszczyzny w większości opowiadało się za bezwarunkowym połączeniem z Polską. Natomiast władze polskie szachowały Litwinów plebiscytem (którego wynik z góry był przesądzony) i proponowały utworzenie, w zamian za Wilno, federacji polsko-litewskiej. W tym stanie rzeczy władze polskie nie były zainteresowane szybkim przeprowadzeniem wyborów do Sejmu Wileńskiego i w tym kierunku wywierały nacisk na władze Litwy Środkowej.

Gdy zawiodły wszelkie nadzieje na pomyślną realizację polskich planów, gdy zawiodło pośrednictwo Ligi Narodów i dalsze utrzymywanie stanu tymczasowości na Wileńszczyźnie nie miało sensu, nie pozostało nic innego, jak odwołać się do woli jej mieszkańców. Władze polskie uważały jednak, że wybory na Wileńszczyźnie powinny odbyć się w warunkach stabilizacji politycznej i zabiegały o przejęcie władzy przez organy cywilne. Dowodzi tego ściśle poufna korespondencja prowadzona pomiędzy ministrem spraw zagranicznych Skirmuntem i Żeligowskim. W piśmie z 4 X 1921 r. N 7002/DV Skirmunt informował: „ustąpienie Pana Generała z jednoczesnym przekazaniem całej władzy osobie cywilnej prezesa Tymczasowej Komisji Rządzącej będzie najsilniejszym i najbardziej korzystnym dla Sprawy wyzyskaniem tego niezapomnianej doniosłości Czynu z 9 października 1920 roku, który wyprowadził Sprawę losów Wileńszczyzny z beznadziejnego położenia na niezawodne tory samostanowienia o sobie samej ludności. Moment ustąpienia i przekazania władzy pre-

<sup>19</sup> Tamże, 1921, nr 3 (13).

<sup>20</sup> Tamże, 1921, nr 5 (15).

<sup>21</sup> Tamże, 1921, nr 7(17).

<sup>22</sup> Z. Budecki, *Stosunki polsko-litewskie po wojnie światowej 1918—1928*, Warszawa 1928, s. 55.

zesowi T.K.R. nie powinien, zdaniem naszym zbiec się z momentem zarządzenia przez T.K.R. wyborów do Sejmu w Wilnie, potrzeba nam przerwy co najmniej jednego tygodnia, do 10 dni, dla rozegrania odpowiednio dyplomatycznych korzyści tego kroku [...]. Znając kandydata, wybranego przez Pana Generała w osobie Aleksandra Meysztowicza pośpieszamy oświadczyć, że darzymy go zupełnym zaufaniem i wszelkimi sposobami popierać będziemy jego pracę i wysiłki”<sup>23</sup>. Sprawa ustąpienia Żeligowskiego przeciągała się, toteż w liście z 18 XI Skirmunt ponaglał: „listem poufnym z dn. 17 b.m. Nr 1831 zawiadomiłem Pana Generała o postanowieniu Rządu Polskiego przedstawienia Panu niezbędności Jego ustąpienia z Wilna, w związku z zarządzonemi w Wileńszczyźnie wyborami. Tą decyzją Rządu Polskiego kierował wzgląd na dobro sprawy, uzasadniają go argumenty natury politycznej, znane już Panu Generalowi. Te same względy czynią na razie niewskazanem korzystanie z Pańskich cennych usług w armji Rzplitej Polskiej. [...] Stanał Pan, Panie Generale na straży interesów narodu polskiego w Wilnie, jako pozornie wyłamany z dyscypliny wojskowej generał, w rzeczywistości zaś, jako jeden z najwierniejszych swej Ojczyźnie wykonawców woli Państwa Polskiego, mając za cel zjednoczenie z Polską ziemi Wileńskiej. [...] Czasowe usunięcie się Pańskie od służby tylko za urlop poczytywanem być może”<sup>24</sup>.

Prowadzenie korespondencji przez polskiego ministra spraw zagranicznych z Naczelnym Dowódcą Wojsk Litwy Środkowej dowodzi, że władze polskie traktowały Litwę Środkową jako *sui generis* zagranicę (dowodów na to jest znacznie więcej). Korespondencja ta potwierdza ponadto fakt działania Żeligowskiego w porozumieniu z polskimi władzami państwowymi, skoro pisze się tam o „pozornym wyłamaniu z dyscypliny wojskowej”. Właśnie ze względu na zachowanie pozorów zdecydowano się na czasowe urlopowanie go z Wojska Polskiego.

W dniu 24 XI 1921 r. Żeligowski dekretem nr 417 uchylił dekret nr 21 o ordynacji wyborczej oraz rozporządzenie w przedmiocie zarządzenia wyborów do Sejmu i polecił Tymczasowej Komisji Rządzącej opracowanie nowej ordynacji<sup>25</sup>. Wybory miały odbyć się w powiatach: wileńskim,

<sup>23</sup> AAN, Akta gen. L. Żeligowskiego, Akta polityczne, sygn. 16, s. 127 i 128.

<sup>24</sup> Tamże, sygn. 16, s. 129 i 130.

<sup>25</sup> DU TKR LS, 1921, nr 37 (47). Warto odnotować, że nieco wcześniej akty te miały być uchylone dekretem nr 382 z 1 XI 1921 r. w przedmiocie ordynacji wyborczej do Sejmu Litwy Środkowej. Dekret ten nigdy jednak nie obowiązywał, gdyż DU TKR LS nr 34 (44), w którym był zamieszczony, nie został oficjalnie ogłoszony. W tym stanie rzeczy akty w nim zawarte można traktować jedynie jako projekty. Treść dekretu nr 382 stanowiła wierne powtórzenie dekretu nr 21. Wprowadzone zmiany dotyczyły czynnego prawa wyborczego (przysługiwało ono każdemu obywatelowi Litwy Środkowej, bez różnicy płci, który przed 1 XI 1921 r. ukończył 21 lat —

oszmiańskim, trockim, święciańskim, lidzkim i brasławskim. W parę dni później, 30 listopada wydano dekret nr 419 w przedmiocie wyznaczenia dnia wyborów do Sejmu w Wilnie, jako zgromadzenia przedstawicieli Ziemi Wileńskiej dla dania wyrazu woli jej ludności oraz w przedmiocie przekazania władzy zwierzchniej Prezesowi Tymczasowej Komisji Rządzącej p. Aleksandrowi Meysztowiczowi<sup>26</sup>. Aktem tym Żeligowski wyznaczał dzień wyborów na 8 I 1922 r., przelewał na Meysztowicza „całkowitą władzę zwierzchnią na Litwie Środkowej” oraz w szczególności polecał mu opracowanie nowej ordynacji wyborczej. Jednocześnie dla upamiętnienia tego wydarzenia ogłoszono amnestię (dekret nr 418). W tym samym czasie Żeligowski ogłosił odezwę pożegnalną „Do mieszkańców Ziemi Wileńskiej”, w której wyluszczył oprócz powodów, które skłoniły go do utworzenia Litwy Środkowej, powody dla których ją opuszczał: „ponieważ w mniemaniu świata moja obecność mogłaby ujemnie wpłynąć na bezstronność wyborów, nie chcąc swoją osobą komplikować sprawy, zdecydowałem się opuścić Wilno. Odjeżdżając wzywam Was do energii i czynu. W waszych rękach spoczywa przyszłość kraju. Ani niedołęstwo, ani właśnie partyjne nie powinny mieć miejsca w tych decydujących chwilach. Trzymajcie mocno w swych rękach losy kraju i rwiście resztki kajdan niewoli, które jeszcze ciążyą nad nami”<sup>27</sup>. Następnie Żeligowski wraz z wojskiem opuścił obszar Litwy Środkowej, a władzę objął Meysztowicz opierając się na zorganizowanej milicji krajowej<sup>28</sup>.

Od tej pory Meysztowicz podpisywał dekrety, a kontrasygnował je wiceprezes i z reguły dyrektor departamentu. Ponadto zmieniły one nazwę na dekrety „Prezesa Tymczasowej Komisji Rządzącej”, a nie „Naczelnego Dowódcy Wojsk Litwy Środkowej”. Jest to zrozumiałe wobec opuszczenia przez Żeligowskiego terytorium Wileńszczyzny. Na

art. 1), obniżono normę przedstawicielstwa (jeden poseł przypadać miał na 7000 mieszkańców okręgu — art. 9), kompetencje Sądu Apelacyjnego w zakresie orzekania o utracie mandatu przekazano Izbie Kasacyjnej w Wilnie. Ponadto wprowadzono kilka drobnych korekt dotyczących wymaganych terminów. W tym samym numerze DU TKR LŚ zamieszczony był dekret nr 384 w przedmiocie postanowień karnych za przeciwdziałanie wyborom do Sejmu (dekret nr 382 tych postanowień nie zawierał). Następny DU TKR LŚ nr 35 (45) z 12 XI 1921 r. również nie został oficjalnie ogłoszony. Znalazły się w nim m. in.: dekret nr 385 w przedmiocie wyznaczenia dnia wyborów do Sejmu Litwy Środkowej (wyznaczono je na dzień 18 XII 1921 r.) oraz rozporządzenie nr 388 w przedmiocie zarządzenia postępowania wyborczego do Sejmu Litwy Środkowej (zarządzono na dzień 14 XI 1921 r.). Akty te nigdy jednak nie zaczęły obowiązywać, a wkrótce, bo 24 XI 1921 r. ukazał się drugi DU TKR LŚ o tym samym numerze — 35 (45).

<sup>26</sup> Tamże, 1921, nr 37 (47).

<sup>27</sup> Pożegnana odezwa gen. Żeligowskiego, „Ziemia Wileńska” 1921, nr 50.

<sup>28</sup> W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864—1945*, t. II, cz. 1, Londyn 1956, s. 394.

podstawie dekretów nr 417 i 419 w dniu 1 grudnia wydano dekret nr 421 w przedmiocie ordynacji wyborczej do Sejmu w Wilnie, jako zgromadzenia przedstawicieli ziemi Wileńskiej dla dania wyrazu woli jej ludności<sup>29</sup>. Ordynacja ta, podobna do poprzedniej, bardziej różniła się (głównie pod względem językowym, ale nie tylko) od ordynacji polskiej z 1918 r. Systematyka jej była taka sama jak ordynacji z 1920 r. Tytuły rozdziałów i podrozdziałów zostawiono w zasadzie nie zmienione. Zrezygnowano natomiast z rozdziału VII „Postanowienia karne za przeciwdziałanie wyborom”.

Najwięcej zmian wprowadzono w rozdziale I zatytułowanym „Prawo wybierania”. Poprzednia ordynacja ustanawiała dla wyborcy wymóg ukończenia 18 lat. Uważano jednak, że postanowienie to dopuszczało do udziału w wyborach element niepełnoletni i ze względu na wiek niedostatecznie uświadomiony. Z tego względu nowa ordynacja wprowadzała wymóg ukończenia przed 1 XI 1921 r. 21 lat. Ponadto wyborca musiał odpowiadać co najmniej jednemu z następujących warunków: 1) był wpisany do wykazu ksiąg miejscowej ludności (gminnych, miejskich lub b. stanowych) na terytorium powiatów: wileńskiego, trockiego, oszmiańskiego, święciańskiego, brasławskiego i lidzkiego, za wyjątkiem części gmin położonych po lewym brzegu Niemna, 2) urodził się na wyżej wymienionym terytorium wyborczym, 3) przed dniem 1 VIII 1914 r. mieszkał na tym terytorium przez okres nie krótszy niż 5 lat, o ile nie sprawował państwowej służby rosyjskiej, 4) posiadał na terytorium wyborczym nieruchomość — jednak krąg uprawnionych z tego tytułu ograniczono wprowadzając dla nich wymóg zamieszkiwania w kraju przed 1 I 1919 r., 5) posiadał na terytorium wyborczym stałe miejsce zamieszkania i mieszkał tam od 1 I 1918 r. (a więc wymóg zamieszkania zaostrożono, skoro minimalny okres przedłużono o rok w stosunku do ordynacji z 1920 r.), 6) pracował w instytucjach samorządowych, 7) przebywał po 12 X 1920 r. na teren wyborczy z terytorium państwa rosyjskiego na podstawie traktatu ryskiego i na wniosek samorządów gminnych lub miejskich uzyskał zezwolenie od okręgowej komisji wyborczej, 8) pracował w jednej z instytucji państwowych i przed 9 X 1920 r. również sprawował służbę państwową na terytorium wyborczym. Tego wymogu poprzednia ordynacja nie zawierała.

Nowa ordynacja, chroniąc od wpływów na decydowanie losu Wileńszczyzny elementów pochodzenia niemiejskiego, nadawała prawo wyborcze tylko tym urzędnikom państwowym, którzy pracowali w instytucjach państwowych jeszcze przed wkroczeniem wojsk Żeligowskiego.

<sup>29</sup> DU TKR LS, 1921, nr 38 (48).



Prawa wyborcze przysługiwały żonom wyborców, choćby nie spełniały żadnego z wymienionych warunków. Druga ordynacja wyborcza wykluczała udział w głosowaniu wojskowych wszystkich stopni znajdujących się w czynnej służbie w granicach terytorium wyborczego, usuwając w ten sposób ewentualny wpływ wojska na przebieg wyborów. Natomiast dawna ordynacja pozwalała głosować tym wojskowym, którzy w dniu głosowania przebywali w miejscu swego stałego zamieszkania (tj. w tych obwodach, w których zostali wciągnięci na listy wyborców). Ponadto czynnego prawa wyborczego nie posiadali funkcjonariusze policji zewnętrznej, osoby ubezwłasnowolnione oraz osoby sądownie pozbawione praw lub w prawach ograniczone, z wyjątkiem skazanych za przestępstwa polityczne.

W rozdziale II „Wybieralność” przyznano bierne prawo wyborcze wszystkim wyborcom bez względu na miejsce zamieszkania oraz funkcjonariuszom policji i wojskowym o ile spełniali warunki określone w art. 1. Do rozstrzygnięcia o zakwestionowanym prawie wybieralności właściwa być miała Izba Kasacyjna w Wilnie.

Najistotniejszą zmianą w rozdziale III „Okręgi wyborcze i obwody głosowania” wprowadzoną przez dekret nr 421 było zrezygnowanie z przepisu ustalającego normę przedstawicielstwa. Według art. 9 poprzedniej ordynacji wyborczej, jeden mandat przypadać miał na 10 000 ludności. Ordynacja z 1921 r. uznawała plebiscytowy charakter Sejmu Wileńskiego i dlatego określała ilość mandatów poselskich w taki sposób, że jeden mandat przypadał na 7 000 mieszkańców. Rozwiązanie takie było korzystniejsze dla mniejszości narodowych, gdyż dzięki temu miały one większą szansę przeprowadzić swych przedstawicieli.

Ważniejsze zmiany wprowadzone w rozdziale IV dotyczyły głównie organów wyborczych. Mianowicie dla przeprowadzenia wyborów powołano następujące organy: Generalny Komisarz Wyborczy, dwóch głównych komisarzy wyborczych, okręgowi komisarze wyborczy, okręgowe komisje wyborcze oraz obwodowe komisje wyborcze. Generalnego Komisarza Wyborczego i głównego komisarza wyborczego dla okręgów nr 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 i 9 mianował prezes Tymczasowej Komisji Rządzącej. Natomiast głównego komisarza wyborczego dla okręgów nr 10, 11 i 12 oraz komisarzy okręgowych dla tych okręgów powoływały władze Rzeczypospolitej Polskiej. Okręgowych komisarzy wyborczych dla pozostałych okręgów mianował prezes Tymczasowej Komisji Rządzącej na wniosek Generalnego Komisarza Wyborczego. Również on powoływał na wniosek prezesa Izby Kasacyjnej przewodniczących okręgowych komisji wyborczych, w miarę możliwości spośród sędziów. Przewodniczący ustalali skład osobowy komisji okręgowych w drodze kooptacji — 5 członków i ich

zastępców. Natomiast obwodowe komisje wyborcze powoływane były przez okręgowe komisje wyborcze.

Nowa ordynacja wyborcza utrzymywała wymóg 50 podpisów pod zgłoszeniem kandydatury na posła. Uwzględniono jednak dość znaczny odsetek analfabetów wśród wyborców i dlatego pozwolono, aby zgłoszenia kandydatur podpisywane były krzyżykami potwierdzonymi przez pełnomocnika listy.

Rozdział V „Sprawdzanie ważności mandatów” żadnych zmian poza pominięciem dwóch artykułów poprzedniej ordynacji (tj. art. 84 i 85) nie przyniósł.

Rozdział VI „Unieważnienie, wygaśnięcie oraz zastąpienie mandatu i wybory ponowne” także większych zmian nie wprowadzał. Unieważnienie mandatu przedstawicielskiego mogło nastąpić w trybie obligatoryjnym bądź fakultatywnym. W obu wypadkach właściwą była Izba Kasacyjna w Wilnie. Obligatoryjne unieważnienie mandatu następowało, jeżeli przedstawiciel był wybrany z pogwałceniem art 6 (mówiącego o biernym prawie wyborczym) lub gdy później prawo wybieralności utracił. Ponadto Izba Kasacyjna mogła unieważnić wybór w dwu przypadkach: jeśli mandat został uzyskany za pomocą przekupstwa, wymuszeń, fałszu lub jakiegokolwiek podstępu lub jeżeli uchybienia w postępowaniu wyborczym mogły wpłynąć na wynik wyborów (art. 85). W razie unieważnienia lub ustania mandatu okręgowa komisja wyborcza ogłaszała o wstąpieniu na opuszczone miejsce kolejnego kandydata z tej samej listy (art. 88). Ponowne wybory w danym okręgu lub obwodzie zarządzała Tymczasowa Komisja Rządząca w ciągu 15 dni po unieważnieniu mandatu w trybie fakultatywnym o ile Izba Kasacyjna orzekła o braku możliwości zastosowania art. 88. Ordynacja z 1921 r. wprowadzała przepis mówiący o wygaśnięciu mandatu, które mogło mieć miejsce z chwilą:

- śmierci przedstawiciela,
- zrzeczenia się mandatu,
- utraty praw wyborczych.

Do ordynacji wyborczej dołączono pięć dodatków:

- spis okręgów wyborczych,
- lista wyborcza do Sejmu,
- wzór zgłoszenia listy kandydatów na przedstawicieli do Sejmu,
- protokół głosowania,
- sposoby wyliczeń przy podziale mandatów.

Tylko dodatek pierwszy i piąty były inaczej zredagowane niż poprzednio — pierwszy, gdyż utworzono nowe okręgi wyborcze, natomiast piąty zawierał jedynie zmiany redakcyjne (inna szata graficzna) lecz utrzymywał system d'Hondta. Podział mandatów na okręgi wyborcze przedstawiono w zest. 2.

Zestawienie 2

| numer okręgu<br>wyborczego                                         | liczba<br>mandatów | siedziba okręgowej<br>komisji wyborczej |
|--------------------------------------------------------------------|--------------------|-----------------------------------------|
| 1                                                                  | 8                  | Szyrwinty                               |
| 2                                                                  | 11                 | Święciany                               |
| 3                                                                  | 8                  | Komaje                                  |
| 4                                                                  | 11                 | Oszmiana                                |
| 5                                                                  | 6                  | Troki                                   |
| 6                                                                  | 7                  | Wysoki Dwór                             |
| 7                                                                  | 8                  | Wilno (powiat)                          |
| 8                                                                  | 10                 | Wilno (powiat)                          |
| 9                                                                  | 18                 | Wilno (miasto)                          |
| za zgodą Sejmu Ustawodawczego i rządu Rzeczypospolitej<br>Polskiej |                    |                                         |
| 10                                                                 | 12                 | Lida                                    |
| 11                                                                 | 13                 | Wasiliszk                               |
| 12                                                                 | 9                  | Brasław                                 |

Uznać należy, że ordynacja wyborcza ustalała prosty i łatwy tryb postępowania wyborczego, zapewniała też łatwość kontroli, otrzymywania wyjaśnień i wnoszenia reklamacji. Porównując ją z poprzednią zaobserwować można pewne dość charakterystyczne zmiany redakcyjne. Przede wszystkim ani razu nie ma w niej mowy o Litwie Środkowej (używano określenia ziemi wileńskiej), a termin „poseł” zastąpiono terminem „przedstawiciel” — co później w obradach sejmowych powodowało niekiedy humorystyczne, a czasem dość ostre spięcia. Ordynacja wyborcza z 1921 r. nie zawierała, w przeciwieństwie do ordynacji z 1920 r., rozdziału traktującego o postanowieniach karnych za przeciwdziałanie wyborom. Łukę tę wypełniał dekret nr 427 z 5 XII 1921 r.<sup>30</sup> Jego tytuł i postanowienia są powtórzeniem rozdziału VII pierwszej ordynacji. Wszystkie przewidziane w nim kary są identyczne jak w dekreście nr 21.

Ordynacja wyborcza z 1921 r. ustanawiała 12 okręgów, których status prawny nie był jednolity. Można wyodrębnić 3 grupy okręgów wyborczych. Podstawową grupę tworzyły okręgi położone na obszarze Litwy Środkowej (tj. nr 2, 3, 4, 5, 7, 8, 9). Ponieważ proklamowanego terytorium Litwy Środkowej wojskom Żeligowskiego nie udało się osiągnąć, w ordynacji wyszczególnione zostały dwa okręgi „martwe” (tj. nr 1 i 6) leżące bądź w pasie neutralnym, bądź na obszarze administrowanym przez Litwę kowieńską ze 110 970 mieszkańcami, w tym 59,1% Polaków<sup>31</sup>. W tym stanie rzeczy objęcie tego obszaru wyborami miało charakter

<sup>30</sup> Tamże, 1921, nr 39 (49).

<sup>31</sup> W. Chocianowicz, *Sejm Wileński w 1922 roku*, „Zeszyty Historyczne”, z. IV, Paryż 1963, s. 29.

symboliczny, było bowiem wyrazem roszczeń terytorialnych. W warunkach polskich takie rozwiązanie nie było nowe. Zastosował je już poprzednio Piłsudski w dekreście o wyborach do Sejmu Ustawodawczego z 28 XI 1918 r., zapowiadając przeprowadzenie wyborów w okręgach nie znajdujących się pod władzą polską np. w Elku, Olsztynie, Opolu, Elblągu, Gdańsku i Katowicach<sup>32</sup>. Trzecią grupę stanowiły okręgi wyborcze leżące w granicach państwa polskiego (tj. nr 10, 11, 12) i obejmujące dwa powiaty: lidzki i brasławski. Przeprowadzenie wyborów na tych obszarach zapowiadała już ordynacja z 1920 r., a zgodę na to wyraziły władze polskie.

Sprawa wyborów do Sejmu Wileńskiego na obszarze powiatów lidzkiego i brasławskiego (zamieszkanym przez 233 535 mieszkańców) wzbudzała w Polsce pewne kontrowersje. Jednak rząd polski pragnął załatwić sprawę terenów, które mogły stać się zarzewiem sporu na przyszłość. Stanowisko rządu w tej sprawie przedstawił 15 XI 1921 r. w Sejmie Ustawodawczym premier Antoni Ponikowski: „rząd polski, stosownie do zaciągniętych wobec ludności ziemi wileńskiej zobowiązań i zgodnie ze stanowiskiem, zajętym przez Polskę na terenie międzynarodowym, pragnie obecnie zrealizować zapowiedź, iż o przynależności państwowej ziemi wileńskiej zadecyduje wola jej ludności. W tym celu ma być zwołane do Wilna zgromadzenie przedstawicieli ziemi wileńskiej, wybranych przez powszechne, równe, tajne, bezpośrednie i proporcjonalne głosowanie całej ludności Wileńszczyzny. Uchwały sejmików tej ziemi, liczne petycje od gmin i stowarzyszeń, jednomyślna opinia prasy miejscowej wskazują, że jest to najodpowiedniejsza i najłatwiejsza forma wyrażenia woli ludności. Jest ona też w zgodzie z myślą przewodnią Ligi Narodów, która znalazła wyraz w uchwale Rady z dnia 28 października 1920 r., gdyż wybory do Zgromadzenia przedstawicieli ziemi wileńskiej stanowią bez wątpienia rodzaj konsultacji ludowej (*consultation populaire*), którą uchwała ta zaleca. W ten sposób stanie się zadość zapowiedzi, zawartej w odezwie Naczelnego Wodza Wojsk Polskich z 22 kwietnia 1919 r., że ziemia wileńska musi uzyskać swobodę i prawo wolnego, niczem nie skrępowanego wypowiedzenia się o dążeniach i potrzebach swoich [...]. Rada Ligi Narodów zajmując się konfliktem polsko-litewskim, uchwałą z 28 października 1920 r. uznała za sporne powiaty: Wileński, Trocki, Brasławski, Święciański, Oszmiański, Lidzki, Grodzieński. Rząd polski notą złożoną panu Bourgeois w dniu 7 listopada 1920 r. przez delegatów swych pp. Paderewskiego i Askenazego, wyraził zgodę na przeprowadzenie konsultacji ludowej zgodnie z uchwałą Ligi Narodów z 28 października 1920 r., ponieważ uznając na forum międzynarodowym

<sup>32</sup> „Dziennik Praw Państwa Polskiego” 1918, nr 18, poz. 47.

sporność tego terytorium. Zastrzeżono tam jedynie, że ziemie, przypadłe Polsce na zasadzie traktatu Ryskiego, a leżące na wschód od linii umowy litewsko-bolszewickiej z 12 lipca 1920 r., w żadnym razie nie mogą podlegać konsultacji. Tak samo ograniczono teren sporny w nocie polskiej z 26 listopada 1920 r. do Ligi Narodów, modyfikując go jedynie w kącie południowo-zachodnim w rejonie Grodna [...] natomiast zastrzegając rozciągnięcie wyborów na ziemie zamieszkałe przez ludność polską, a leżące na północ i zachód od ówczesnej linii demarkacyjnej. Wreszcie w kontrprojekcie sugerowanym przez Rząd polski Lidze Narodów dnia 4 lutego 1921 r. za pośrednictwem pułk. Chardigny, zastępującym konsultację przez dwustopniowe wybory przedstawicieli, wskazano 15 okręgów wyborczych, obejmujących w całości lub częściowo powiaty: Wileński, Trocki, Grodzieński, Lidzki, Oszmiański, Święciański i Brasławski. W ten sposób ustaliło się na gruncie międzynarodowym pojęcie terytorium spornego ziemi wileńskiej. Nigdzie natomiast w żadnym akcie o charakterz prawnopañstwowym nie było mowy o ograniczaniu tego terytorium do tzw. Litwy Środkowej. Zresztą pojęcie terytorialne Litwy Środkowej nie jest bynajmniej ustalone. Faktyczne granice, objęte w posiadanie przez wojsko gen. Żeligowskiego i utworzoną przez niego administrację tymczasową — faktyczne granice, powtarzam, są dziełem przypadku. Mogłyby one być inne, gdyby nie ograniczono dzięki zabiegom władz polskich terenu rozmieszczenia dywizji litewsko-białoruskiej do powiatów: Wileńskiego, Trockiego, Oszmiańskiego i Święciańskiego. Ale nawet gen. Żeligowski w swych aktach prawnych nie sprowadza pojęcia Litwy Środkowej do faktycznie zajmowanego przezeń terytorium, a utożsamia je z całym terenem w granicach, przyjętych dla obszaru spornego przez Ligę Narodów i wzmiankowanych w naszych do niej notach. Widać to z ogłoszonych przez niego dekretów: z dnia 12 października 1920 r., 1 listopada tegoż roku, wreszcie dekretu nr 21 w przedmiocie ordynacji wyborczej do Sejmu Litwy Środkowej, przeciw którym Rząd Polski we właściwym czasie protestu nie zgłosił. Widzimy z powyższego, że zarówno Liga Narodów, jak Rząd Polski, wreszcie gen. Żeligowski od dłuższego już czasu jednakowo pojmują teren sporny. Nie ma więc powodów, dla których obecnie należałoby teren ten zwężać [...]. Ustawa z 4 lutego 1921 r. ma jednak ten skutek, że bez zgody Sejmu nie może być zarządzane głosowanie na terenie dwóch powiatów Brasławskiego i Lidzkiego. Stan zaś obecny stosunków z Litwą Kowieńską nie pozwala, niestety, na przeprowadzenie wyborów na ziemiach z ludnością polską, leżących w pasie neutralnym i poza linią demarkacyjną w Wileńszczyźnie. Nie porzucając tej myśli Rząd zwraca się obecnie do Wysokiego Sejmu z prośbą o udzielenie tej aprobaty w stosunku do powiatów lidzkiego i brasławskiego<sup>33</sup>.

<sup>33</sup> „Monitor Polski” 1921, nr 261.



Wniosek premiera wywołał w Sejmie burzliwą dyskusję. Przemawiający posłowie w imieniu swoich klubów złożyli stosowne oświadczenia. Za wnioskiem premiera wypowiedzieli się: Jan Dębski (Polskie Stronnictwo Ludowe), Ignacy Daszyński (Związek Polskich Posłów Socjalistycznych), Adam Chądzyński (Narodowy Związek Robotniczy), Eustachy Rudziński (Polskie Stronnictwo Ludowe — Wyzwolenie), Samuel Hirschhorn (Żydowskie Stronnictwo Ludowe) i Jan Fedorowicz (Klub Pracy Konstytucyjnej). Natomiast przeciwko wnioskowi wypowiedzieli się: Stanisław Głabiński (Związek Ludowo-Narodowy), ksiądz Stanisław Maciejewicz (Zjednoczenie Mieszczańskie), Józef Zmiłowicz (Narodowe Zjednoczenie Ludowe), Artemiusz Czerniewski (Klub Chrześcijańskiej Demokracji) i ksiądz Jan Madej (Narodowe Zjednoczenie Ludowe)<sup>34</sup>.

Na wniosek prawicy nad rządowym projektem rezolucji zarządzono głosowanie imienne. Rezolucję uchwalono 171 głosami przeciwko 158, a zatem większością tylko 13 głosów. Tekst rezolucji był następujący: „Sejm zezwala, by na terenach powiatu lidzkiego, leżących po prawej stronie Niemna, oraz w powiecie brasławskim, dokonano wyborów do zwołać się mającego w Wilnie, dla dania wyrazu woli ludności Zgromadzenia Przedstawicieli ziemi Wileńskiej, na zasadach jakie ustali Tymczasowa Komisja Rządząca w Wilnie, oraz upoważnia Rząd do wydania potrzebnych zarządzeń wykonawczych”<sup>35</sup>.

Gdy zawiodły nadzieje na osiągnięcie porozumienia z Litwą kowieńską i gdy inicjatywy Ligi Narodów okazały się nieskuteczne, Polska zdecydowała się na rozszerzenie terytorium wyborczego. Z tą chwilą prace nad przygotowaniem wyborów na Wileńszczyźnie nabrały tempa. Rozporządzeniem nr 425 z 2 XII 1921 r. wyznaczono rozpoczęcie postępowania wyborczego we wszystkich okręgach z wyjątkiem okręgów nr 1 i 6<sup>36</sup>. O rozpoczęciu postępowania wyborczego w tych dwóch okręgach miało zadecydować oddzielne rozporządzenie. Zapowiedzi tej nie można było jednak zrealizować ze względu na położenie omawianych okręgów na terenie pasa neutralnego i państwa litewskiego. Natomiast dekretem nr 428 z 14 XII 1921 r. uregulowano kwestię organizowania wieców i zebrań w okresie przedwyborczym<sup>37</sup>. Aby mogły się one odbyć istniał obowiązek powiadomienia przez organizatorów starostwa o miejscu zebrania lub wiecu na 24 lub 48 godzin przed terminem, w zależności od wielkości miejscowości. Poza tym nie wymagano żadnych specjalnych pozwoleń.

Prawo wyborcze przyjęte na Litwie Środkowej wykazywało daleko

<sup>34</sup> Tamże, 1921, nr 261 i 262.

<sup>35</sup> Tamże, 1921, nr 261.

<sup>36</sup> DU TKR LŚ, 1921, nr 39 (49).

<sup>37</sup> Tamże, 1921, nr 39 (49).

idące podobieństwa do rozwiązań przyjętych w Polsce. Najwyraźniej widać to na przykładzie ordynacji wyborczych. Uderzające podobieństwo tych aktów prawnych nie było dziełem przypadku. Po prostu starano się zastosować polską ordynację wyborczą z 1918 r. przystosowując ją do warunków lokalnych. Założenie to realizowały obie ordynacje wyborcze Litwy Środkowej. Uważano bowiem, że polski w swym składzie osobowym Sejm Wileński powinien być wybrany na podstawie zasad obowiązujących przy wyborze polskiego Sejmu Ustawodawczego. Oprócz tego czynnikiem również wpływającym na ostateczny kształt prawa wyborczego ziemi wileńskiej był brak czasu na inne, oryginalne rozwiązania. Uważano bowiem, że wobec konieczności szybkiego przeprowadzenia wyborów okres przygotowania ordynacji powinien być jak najkrótszy. Z tego względu zaistniała konieczność oparcia się na jakimś wzorcu i dopasowania go do potrzeb miejscowych. Takim właśnie najodpowiedniejszym modelem była oparta na zasadach demokratycznych, dość prosta w zastosowaniu i postępową w przyjętych rozwiązaniach polska ordynacja wyborcza z 1918 r.

Do udziału w wyborach nawoływały wszystkie stronnictwa polskie działające na Wileńszczyźnie (nierzadko dość ostro się zwalczające) oraz białoruski Związek Krajowy. Natomiast do bojkotu wyborów zachęcały ugrupowania litewskie, podporządkowując się w tym zakresie poleceniom płynącym z Kowna oraz Narodowy Komitet Białoruski podziеляjący stanowisko tzw. rządu W. Łastowskiego w Kownie. Mimo to Białorusini dość licznie wzięli udział w wyborach. Ludność żydowska zajęła stanowisko neutralne — Sejmu nie zwalczała, mimo zapowiedzi powstrzymywania się od wyborów. Zresztą wśród Żydów co do tej kwestii nie było zgody: Bund i pewne kręgi przemysłowo-handlowe opowiadały się za wzięciem udziału w wyborach, a syjoniści, którzy narzucili swą wolę pozostałym grupom żydowskim — przeciwko. W rezultacie w wielu obwodach, zwłaszcza na prowincji, Żydzi oddali głosy na listy polskie<sup>38</sup>.

Pomimo prowadzonej wśród ludności litewskiej propagandy bojkotu wyborów, w okręgu nr 2 (Święciany) Litwini zgłosili listę wyborczą, zawierającą nazwiska trzech kandydatów. Nie została jednak uwzględniona przez władze wyborcze, ponieważ zgłoszono ją po upływie terminu (3 I 1922 r.). Mimo tego część ludności przekonana była o jej istnieniu i w gminie Daugieliskiej padło na nią 413 głosów, które oczywiście uznano za nieważne<sup>39</sup>. Natomiast ludność rosyjska z uwagi na rozrzu-

<sup>38</sup> Wybory do Sejmu w Wilnie 8 stycznia 1922, Opracowane przez Generalny Komisariat Wyborczy, Wilno 1922, s. 33.

<sup>39</sup> Tamże, s. 47.

cenie po całym terenie i brak większych skupisk nie mogła odegrać w wyborach większej roli. Tylko w okręgu nr 12 (Brasław), w którym nieco większe skupienie tworzyli Rosjanie staroobrzędowcy zgłoszono listę rosyjską nr 1. Padło na nią 1320 głosów, co przy dzielniku wyborczym 2323 nie wystarczyło na przeprowadzenie jednego kandydata<sup>40</sup>.

Wybory odbyły się 8 I 1922 r. Na ogólną liczbę 387 397 uprawnionych do głosowania do urn wyborczych zgłosiło się 249 325 osób (w tym 4 853 przyjezdnych), co stanowi 64,4% uprawnionych. Samorzutnie oddali głosy mieszkańcy 115 wsi, zaścianków i folwarków położonych w pasie neutralnym na północ od Wilii<sup>41</sup>. Frekwencję wyborczą w obwodach głosowania przedstawiono w zest. 3<sup>42</sup>.

Zestawienie 3

| % głosujących<br>wyborców | obwody głosowania |          |             |           |           | ogółem |
|---------------------------|-------------------|----------|-------------|-----------|-----------|--------|
|                           | polskie           | mieszane | białoruskie | litewskie | żydowskie |        |
| ponad 90%                 | 50                | 5        | 0           | 0         | 0         | 55     |
| od 50%—90%                | 131               | 55       | 8           | 1         | 0         | 195    |
| od 10%—50%                | 6                 | 38       | 2           | 5         | 3         | 54     |
| poniżej 10%               | 0                 | 1        | 1           | 10        | 0         | 12     |

Za obwód jednolity narodowościowo przyjęto taki, który liczył przynajmniej 75% mieszkańców danej narodowości. Obwody mieszane były przeważnie polsko-białoruskie.

Ostateczne wyniki wyborów w poszczególnych okręgach przedstawiono w zest. 4<sup>43</sup>.

Bez wątpienia rekordzistą w wyborach został arcybiskup Karol Hryniewicz, który wygrał wybory aż w ośmiu okręgach (nr 2, 4, 5, 7, 8, 9, 10 i 11)<sup>44</sup>. Oczywiście zrzekł się mandatów w poszczególnych okręgach (z wyjątkiem okręgu nr 5), a w te miejsca weszli kandydaci z tych samych list. O popularności sędziwego arcybiskupa Hryniewickiego decydowało nie tylko to, że stał na czele diecezji wileńskiej. Przede wszystkim zasadnicze znaczenie miał tu fakt, że jako uczestnik powstania styczniowego był symbolem walk o niepodległość.

<sup>40</sup> Tamże, s. 47.

<sup>41</sup> Wisner, *op. cit.*, s. 157.

<sup>42</sup> Wybory do Sejmu..., s. 57.

<sup>43</sup> Tamże, s. 121.

<sup>44</sup> DU TKR LŚ, 1922, nr 6 (56); Obwieszczenie nr 483 Prezesa Izby Kasacyjnej w Wilnie w przedmiocie wyniku ostatecznego głosowania z dnia 8 stycznia 1922 r.

Zestawienie 4

| Nu-<br>mer<br>okrę-<br>gu | okręgi wyborcze | liczba<br>obwo-<br>dów | liczba<br>wybor-<br>ców | ogółem<br>głosu-<br>jących | liczba<br>głosujących<br>na 100<br>wyborców | liczba<br>głosów<br>unie-<br>ważnio-<br>nych |
|---------------------------|-----------------|------------------------|-------------------------|----------------------------|---------------------------------------------|----------------------------------------------|
| 2                         | Święciany       | 27                     | 34 808                  | 19 756                     | 56,8                                        | 482                                          |
| 3                         | Komaje          | 27                     | 29 584                  | 15 493                     | 52,4                                        | 61                                           |
| 4                         | Oszmiana        | 33                     | 40 595                  | 30 310                     | 74,7                                        | 217                                          |
| 5                         | Troki           | 23                     | 17 613                  | 11 265                     | 63,9                                        | 25                                           |
| 7                         | Wilno-północ    | 22                     | 29 483                  | 23 248                     | 78,9                                        | 77                                           |
| 8                         | Wilno-południe  | 25                     | 32 106                  | 24 731                     | 77,0                                        | 65                                           |
| 9                         | Wilno-miasto    | 38                     | 79 348                  | 43 489                     | 54,8                                        | 182                                          |
|                           | Litwa Środkowa  | 195                    | 263 537                 | 168 292                    | 63,9                                        | 1 109                                        |
| 10                        | Lida            | 28                     | 45 731                  | 28 650                     | 62,6                                        | 161                                          |
| 11                        | Wasiliszki      | 55                     | 46 161                  | 28 417                     | 61,6                                        | 822                                          |
| 12                        | Brasław         | 38                     | 31 968                  | 23 966                     | 75,0                                        | 243                                          |
|                           | Całe terytorium | 316                    | 387 397                 | 249 325                    | 64,4                                        | 2 335                                        |

Dekretem nr 465 z 24 I 1922 r. prezes Tymczasowej Komisji Rządzącej zwołał przedstawicieli ziemi wileńskiej na Sejm do Wilna na dzień 1 II 1922 r.<sup>45</sup> W dniu 20 II 1922 r. Sejm powziął 96 głosami (przy 6 wstrzymujących się) historyczną uchwałę wcielającą Wilno i ziemię wileńską do Polski, a 24 marca Sejm Ustawodawczy w Warszawie jednogłośnie uchwałę tę zatwierdził. W literaturze przedmiotu uważa się, że odbudowa państwowości polskiej na Wileńszczyźnie „miała charakter zjednoczenia narodowego, reinkorporacji czyli powrotu do przynależności państwowej ziemi, stanowiącej część narodowego terytorium polskiego”<sup>46</sup>.

Utworzenie Litwy Środkowej jako przejaw polityki faktów dokonanych było zaplanowanym etapem na drodze do złączenia tego obszaru z Polską. Forma połączenia początkowo nie była jeszcze przesądzona. Negatywnym następstwem utworzenia Litwy Środkowej było zantagonizowanie społeczeństw polskiego i litewskiego. Konflikt z Polską „zrodził wśród Litwinów niesłychanie wybujały nacjonalizm i wręcz chorobliwe uprzedzenie do wszystkiego, co polskie”<sup>47</sup>. Trafne jest spostrzeżenie, że politykę litewską wobec Polski cechowało dążenie do osiągnię-

<sup>45</sup> Tamże, 1922, nr 3 (53).

<sup>46</sup> Komarnicki, *Odbudowa państwowości...*, s. 42.

<sup>47</sup> Ochmański, *op. cit.*, s. 258.

cia „za wszelką cenę zdobyć terytorialnych. Każde niepowodzenie w tej dziedzinie, zamiast spokojnej analizy przyczyn i środków wyjścia, wywoływało jeszcze większe zaciętrzewienie”<sup>48</sup>.

Gdy okazało się, że wszelkie próby tworzenia jakiegoś związku między Litwą i Polską nie mają widoków powodzenia, społeczeństwo polskie Wileńszczyzny wybrało wariant pełnej inkorporacji tych ziem do Polski, świadomie rezygnując z jakichkolwiek form odrębności. Inkorporacja była doraźnym sukcesem lecz przekreślała atut w zakrojonych na szerszą skalę planach federacyjnych Piłsudskiego. Podzielał to stanowisko Żeligowski i ubolewał nad tym, że ówczesna polska opinia publiczna nie dojrzała do sytuacji.

Spór o Wileńszczyznę kończył proces odrodzenia się państwowości polskiej po pierwszej wojnie światowej. Po jego zakończeniu granice państwowe uzyskały kształt ostateczny.

Katedra Prawa Państwowego

Dariusz Górecki

#### SOME REMARKS ON THE FRANCHISE OF MIDDLE LITHUANIA

The Polish state was reviving after World War I through joining together the three former sectors of partitioned Poland, but the ways of joining separate regions was different. The longest controversy concerned the Vilna Region, inhabited mostly by Poles (53.6 per cent). When the German occupation was over, the territory was twice taken by the Polish and the Soviet army. The agreement between Poland and Lithuania, concluded on 7th October 1920 in Suwałki, fixed a demarcation line between the armies of those states, leaving Vilna on the Lithuanian side, but without deciding the territorial claims. Then General Żeligowski (the commander of a division in which soldiers coming from the Vilna Region formed a majority) refused obedience to the Polish military authorities, and on 9th October he took Vilna, without a stronger resistance. He proclaimed the creation of a new state „Middle Lithuania”. In fact Żeligowski was acting on Piłsudski's order. After vain negotiations between Poland and Lithuania, and unsuccessful attempts of mediation of the League of Nations, the authorities of Middle Lithuania held an election to a Sejm (Parliament) in Vilna. The task of the Sejm was to decide which state the Vilna Region would join. On 26th November 1920 an electoral law was passed, modelled after the Polish electoral law of 1918. However, the election was held basing upon the electoral law of 1st December 1921. It did not differ much from the former one. The most essential modifications referred to the active franchise. The electoral territory, beside the area of Middle Lithuania, covered two Polish districts: the Lida

<sup>48</sup> Łossowski, *op. cit.*, s. 262.



District and the Braśław District. They were also the controversial territories. A boycott of the election was announced by Lithuanian groups and some Byelorussian and Jewish circles. The election was held on 8th January 1922, and 64.4 per cent of the total electorate voted in the election. On 20th February 1922 the Sejm in Vilna passed a resolution about incorporation of the Vilna Region into Poland, and on 24th March the resolution was unanimously approved by the Polish Sejm in Warsaw. In this way the process of formation of the Polish state after World War I was terminated.